

iza nje, skrivajući nemušti i bezvrijedni sadržaj. A ovo djelo, bez obzira na moje primjedbe, još jedan je spomenik drugu Titu, kao što je redakcija istakla na posebnom mjestu — zapravo je nastojanje da se »makar i malo oduže drugu Titu za sve ono što je učinio za čoveka i bolji svet«.

Petar Strčić

GALIB ŠLJIVO, OMER-PAŠA LATAS U BOSNI I HERCEGOVINI
1850—1852, Sarajevo 1977, 218.

Galib Šljivo, historičar srednje generacije (rođ. 1933), sada direktor Instituta za istoriju u Banjoj Luci, objavio je iste godine dvije knjige iz bosansko-hercegovačke povijesti 19. stoljeća: »Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima od 1815—1878. godine« (ćir.), Beograd 1977, 193, i »Omer-paša Latas« (Sarajevo 1977). Prva je kao magistarski rad obranjena 1972. na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a druga 1975, pod gornjim naslovom, kao doktorska disertacija na istom fakultetu.

Obje su knjige zanimljive i za hrvatske historičare. Tim prije što Klek i Sutorina, kao turski izlazi na Jadransko more, još su od prve polovice 18. st. okruživali Dubrovačku Republiku, zatim kao turski teritorij dijelili austrijsku Dalmaciju na dva dijela, da bi u najnovije vrijeme bili djelimice uzeti u obzir pri utvrđivanju granica između naših republika: Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne Gore.

Omer-paša Latas, po rođenju Srbin iz Hrvatske, krajiški podoficir, a zatim prebjeg i poturica koji je postigao najviše vojničke časti u Turskom Carstvu, istakao se kao mušir (maršal) na mnogim mjestima gdje je trebalo po kratkom postupku primiriti pobunjenike i, dakako, u pokolju visokog muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini.

Autor je knjigu o Omer-paši Latasu (Omer Lufti-paša) podijelio u nekoliko poglavlja. Najprije je obradio prilike od 1832. do 1847, zatim Tahir-pašinu djelatnost u Bosni 1848, odnos susjednih zemalja prema tim pograničnim turskim pokrajinama, Omer-pašin progon i likvidaciju begovata (58—124 str.), odnos Austrije prema tom događaju, Omer-pašinu intervenciju protiv kršćana u Bosni i zaključak. Na kraju je popis izvora i literature (207—218) s brojnim podacima iz kojih se vidi da je autor radio u gotovo svim našim važnijim arhivima, ali i u Beču (Kućni-dvorski i državni, te Ratni arhiv) i, što je rijetkost za naše prilike, upotrijebio je i građu iz Carigrada (Basbakanlik aršivi). Uzeo je u obzir i razne suvremene novine (od hrvatskih *Narodne novine* i *Glasnik dalmatinski*), objavljene izvore, memoare, putopise, te brojne, pa i najmanje, priloge o Omerpaši i njegovu vremenu što su objavljeni u novinama, časopisima, godišnjacima i zbornicima u posljednjih 130 godina.

Autor je znatno proširio ono što smo do sada znali o Omer-paši i njegovu vremenu na temelju radova H. Kapidžića, H. Kreševljakovića, H. Čurića, V. Čorovića, A. Muradbegovića i drugih pisaca. Dao je dostojno mjesto i Ferdi Šišiću koji je još 1938. izdao zbirku građe pod naslovom: »Bosna i Hercegovina za vreme vezirovanja Omer-paše Latasa«, a nije izostavio ni manje priloge što su ih u hrvatskom tisku objavili Alfred Makanec, Ivan Esih, Kasim Gujić i dr. Od suvremenika su najviše obavijesti ostavili bosanski franjevci, poglavito Ivan Frano Jukić, Grga Martić, Martin Nedić i Ivo Kresić, a od inozemaca Švicarac Josef Koetschet koji je u Bosni boravio kao Latasov liječnik, te ruski putopisac i znanstvenik Aleksander Giljferding. Među-

tim, bosansko-hercegovački begovat koji je najviše bio pogođen Omer-pašinih zahvatima gotovo da i nije ostavio glasa o svojoj tragediji sredinom prošlog stoljeća. Između dva rata najviše je o Omer-paši pisao Rudolf Zaplata koji je uzeo u obzir austrijske spise iz sarajevskog konzulata.

Treba istaknuti da do sada osim popularno pisane i kratke monografije Ahmeda Muradbegovića, Omer-paša Latas u Bosni 1850—1852, koja je izdana u Zagrebu 1944, i nismo imali većeg rada o njemu, a da u raznim knjigama građe što je izdala Akademija nauka (Naučno društvo) BiH u redakciji Kapidžića, Gavranovića, Čurića i dr. gotovo da i nema važnijih dokumenata iz Latasova doba. Pa i studije iz povijesti Bosne i Hercegovine i njihovih odnosa sa susjednim zemljama u 19. st., koje su izdane u novije vrijeme, donose vrlo malo podataka o djelatnosti Omer-paše u Bosni kome su stariji autori, kao Milan Prelog i Safvet-beg Bašagić, poklonili više pažnje.

Iz navedenog se vidi da je G. Šljivo morao temeljiti svoj rad poglavito na arhivskim izvorima bečke i carigradske provenijencije. U Beču je pregledao i manje fondove koje Šišić nije uzeo u obzir, a carigradske je izvore pronašao i preveo osmanli Ahmed Aličić. Autor ističe da je i u domaćim arhivima, poglavito onima u Zagrebu, Beogradu, Zadru, Sarajevu i posebice u Dubrovniku našao vrijednu i uglavnom nepoznatu ili slabije poznatu građu. Isto tako je pregledao i sve znatnije arhive franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini i u dalmatinskom dijelu Hrvatske. Na temelju iznesenoga zaključio je da je »osnovni zadatak ovoga rada na prvom mjestu istraživački«, jer je o Latasu i njegovu vremenu pisano i »suviše malo, a istraživano sasvim nedovoljno« (7).

U prva dva poglavlja autor je prikazao položaj stanovništva u Bosni i Hercegovini, odnose tih pokrajina sa središnjom vlasti u Carigradu i interes okolnih država prema njima. Riječ je o razdoblju od sloma pobune Husein-kapetana Gradašćevića — Zmaja od Bosne, vođe protureformnog pokreta bosanskih begova (1832), zatim uvođenja hatišerifa od Gilhane (1839), stalnih nemira i buna bosansko-hercegovačkog begovata protiv tanzimata četrdesetih godina pa do dolaska Omer-paše Latasa 1850. To je dosad najcjelovitiji prikaz toga dijela bosansko-hercegovačke povijesti. Tu su i odlomci koji govore o dodirima, ali i sukobima s hrvatskim krajišnicima, osobito međusobnim provalama i odmazdama (npr., 1836. i Jelačićev upad u Bosansku krajinu 1845), zatim o odjeku revolucionarnih zbivanja 1848/49. u Bosni i sl.

Autor spominje, doduše, utjecaj hrvatskoga narodnog preporoda na bosanske franjevce, ali to pitanje nije podrobnije razradio, nego uopćeno konstatira: »Austrija se oslanjala na bosanske franjevce kao na elemenat svog uticaja u Bosni. Ali na bosanske franjevce su se oslanjali i srpski političari u sve aktivnijoj politici širenja svoga uticaja na osnovu jugoslovenskog programa Kneževine Srbije, poznatog kao *Načertanije*« (56). Zatim ističe kako je Srbija u prvoj fazi imala više utjecaja i pridobila 39 »dobromislećih« naprama 18 »zlomislećih« franjevaca (57). Ovdje bismo dodali da je pitanje o položaju i djelatnosti franjevaca mnogo složenije i da se oni ne mogu tretirati samo kao potencijalni agenti Austrije ili Srbije. Vjerojatno se pod pojmom »Austrije« kriju i utjecaji hrvatskih političara kao i djelatnost katoličke crkve iz susjednih hrvatskih krajeva, te brojne osobne veze koje su franjevci imali u Krajini, Hrvatskoj i Dalmaciji. (Usp. o tome i najnoviji rad Lj. Doklestića, O pokušaju ustanka u Bosni i o tajnoj politici Gajeva kruga prema Bosni 1843/44; HZ XXXV, 1982, 15—41.) Dodali bismo da se program *Načertanija* ne može olako nazvati jugoslavenskim jer mu je svrha širenje Srbije na ostale jugoslavenske zemlje pod Turcima.

Autor je utvrdio da se Latas rodio 1826. u Ogulinu gdje mu je otac služio kao krajiški podčasnik, a ne u Janja Gori ili Jasenici kraj Plaškog, kako pišu naše enciklopedije (jer ondje i danas žive brojni Latasi). Isto tako je obradio sve pretpostavke o uzrocima njegova bijega u Bosnu 1827, a zatim brzo napredovanje u turskoj vojsci od kapetana i učitelja princa Abdul-Medžida do generala i istaknutog vojskovođe u činu maršala. Kad je krenuo u Bosnu u travnju 1850, poveo je sa sobom i 35 oficira među kojima je bilo najviše mađarskih i poljskih emigranata, te desetak tisuća nizama (redovne pješadije) i 2 000 Albanaca (tada nazvanih Arnautima).

U početku kolovoza 1850. stigao je u Sarajevo, ali je izbjegao primiti gradsku deputaciju i zbog toga su se, navodno, »ponosne Sarajlije« protiv njega »često bunile« (67). Očito je, međutim, da su Sarajlije i unatoč tomu što je Omer-paša premjestio valijsko sjedište iz Travnika u Sarajevo, imali i konkretnijih razloga za pobunu. Na drugom mjestu autor ispravno konstatira da »u Bosni ne može doći ni do kakvog poboljšanja sve dok je na vlasti krupno bosansko plemstvo« (68). Omer-paša je predstavnik centralne vlasti i onih carigradskih krugova koji su slomili i pokret Gradašćevića u krvi, on dolazi kao vođa jedne odmazde, a za begovat je bio i ostao skorojević, poturčenjak i »vlah« — kako su ga pogrдно nazivali. Bez milosti je slomio ustanak bosanskog plemstva isto tako kao što je to uradio s Kurdima, Albancima ili Sirijcima.

Prema podacima koje je autor iznio, može se zaključiti da je Omer-paša Latas bio svjestan svoga hrišćanskog, odnosno srpskog podrijetla. To potvrđuje i njegova česta blagost prema kršćanskom i hrišćanskom stanovništvu, pa čak i prema onima koji su se našli u ustaničkim redovima (117). Naprotiv, prema zarobljenim begovima bio je oštar i često je nalazio načina da ih i kao ljude ponizi. Zanimljivo je napomenuti da su se on i ban Jelačić međusobno uvažavali i 1851. poslali jedan drugom delegaciju svojih istaknutih privrženika. U Omerovoj je bio i poznati franjevački pisac i kulturni radnik Ivan Frano Jukić (122).

Neposredno prije dolaska Omer-paše u Bosnu i Hercegovinu, u Beču je odlučeno da se onamo pošalju austrijski konzul u Travnik a vicekonzul u Mostar. To je provedeno 1849. kad je za konzula određen Dimitrije Atanasković, ali je on došao tek iduće godine. Iz njegovih izvještaja potječu i brojni podaci o djelatnosti Omer-paše u Bosni, a njemu je upućena i opomena da zagrebački list *Südslawische Zeitung* izražava »panslavističke tendencije u Bosni« (131). Naime, Omer-paša je redovno pratio nekoliko austrijskih i njemačkih listova i znao kako izvještavaju o njegovu radu u Bosni. Istodobno je austrijska diplomacija dostavljala sve podatke o buni begovata do kojih je došla i oprezno primala prebjegce, kao i Turska emigraciju iz Monarhije za revolucije 1848/49. Odnosi su se donekle pogoršali kad je Turska iskrcala svoju vojsku na Sutorini, u jednoj od svojih enklava (136). Bilo je i manjih čarki oko granica i izbjeglica, a i protesta muslimanskog življa kad je 1851. prvi put na zgradi generalnog konzulata u Sarajevu istaknuta austrijska zastava. Tim činom su, dakako, bili zadovoljni kršćanski stanovnici, a i Omer-paša je pokazao da još uvijek gaji simpatije »prema staroj otadžbini« (139).

Tom su se prilikom krajiške i hrvatsko-dalmatinske vlasti prvi put ozbiljnije sukobile s prijemom i smještajem sve većeg broja izbjeglica. Taj problem bit će kasnije sve izraženiji, a kulminirat će u doba ustanka 1875—78. Uopće uzevši, austrijske vlasti su podržavale Omer-pašine akcije protiv pobunjenika, ali kad je ove umirio i pokušao srediti gospodarske prilike u Bosni, sve su češće istupali protiv njega i u Carigradu (148).

Odnosi s Jelačićem bili su uglavnom dobri, pa su — kako je rečeno — njih dvojica u proljeće 1851. izmijenili delegacije. Omer-pašini ljudi su tada stigli u

Zagreb, a kao posljedica toga pronio se glas da njih dvojica rade na otcjepljenju Bosne i njenom priključenju Hrvatskoj. Međutim, za tu tvrdnju autor nije našao potvrde u sigurnim izvorima (146). Zanimljivo je da je Omer-paša rado slušao jednog srpskog trgovca koji je prikazivao austrijsku vlast »kao jezuitsku i nezahvalnu prema Hrvatima« (147). Ipak, unatoč izvjesnoj naklonosti prema kršćanskom življu, položaj se kršćana u doba Omer-paše nije vidljivije popravio (161).

U zaključku je autor iznio i nekoliko misli o posljedicama Omer-pašinih zahvata. On konstatira da je muslimansko plemstvo ne samo slomljeno nego je »izgubilo svoju fizionomiju, svoje vodeće ljude i političku ulogu« (177). Tada su »bosansko-hercegovački muslimani lišeni svog vodećeg društvenog sloja« (178), čime su bili »veoma oštećeni za budućnost« (179). U vezi s time zaključuje: »Dok su bosansko-hercegovački Muslimani (autor ih piše i malim početnim slovom; D. P.) u svojoj regeneraciji stigli do nivoa da se mogu pridružiti Srbima i Hrvatima u zajedničkoj borbi za jugoslovensku ideju, među ovima su se već javile takve razlike i sukobi da je to muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine prisiljavalo da se povlači u se i da se opreznije ili samostalnije opredjeljuje« (179).

Bez sumnje je Galib Šljivo napisao dobru, dokumentiranu i korisnu knjigu kojom je popunio znatnu prazninu u povijesti Bosne i Hercegovine u sredini 19. stoljeća. Zbog toga njegovu monografiju, iako je manja po opsegu, možemo staviti uz bok Ekmečićevu Bosanskom i Kapidžićevu Hercegovačkom ustanku. Izdavačko poduzeće »Svjetlost« iz Sarajeva i ovom je prilikom zadržalo tehničku i estetsku vrijednost opreme i tiska. Šteta je što su izostavljene originalne ilustracije, podaci o autoru i bibliografija njegovih radova a da i ne govorimo o potrebi osobnog i zemljopisnog kazala, bez kojih je znanstvena uporabljivost knjige donekle smanjena.

Dragutin Pavličević

MILORAD ŽIVANČEVIĆ, ZNAMENITI HRVATI U POLJSKIM TAJNIM IZVJEŠTAJIMA NAKON REVOLUCIJE 1848, »Oko«, Zagreb X, br. 26, 13—27. V 1982.

Ovaj opsežniji članak novosadskog slavista M. Živančevića, kojemu je redakcija časopisa »Oko« potisnula originalni naslov u korist senzacionalnog i potpuno besmislenog natpisa »Bit će agenata«, zaslužuje pažnju historičara iz više razloga. Autor u njemu prepričava i djelomično prevodi oduži izvještaj koji je poljski agent Karol Gregorowicz 1852/53. napisao za Kneza Adama Czartoryskog o svojoj djelatnosti u vrijeme revolucije 1848/49. na slavenskom Jugu. Kako Živančević napominje, on prenosi »ovdje sažete najzanimljivije relacije, ispuštajući nebitne digresije, ali doslovce prema autorovu kazivanju«, prevodeći tekst iz poljskog originala koji priprema za štampu u »Zborniku za slavistiku« Matice srpske (do sada, rujan 1983, nije izašao).

Gregorowicz je kao mladić, rođen 1819, iz vlastite pobude došao u Hrvatsku nakon ugušene krakovske revolucije 1846. Najprije je boravio u Karlovcu, gdje se izdržavao podukom iz poljskog i francuskog jezika. Ondje se upoznao s krugom narodnjaka koji se upravo tada, od kraja 1846, okupljao oko I. Mažuranića i D. Kušlana u »Domo- i rodoljubnom društvu Karlovačkom«. Iduće je godine prešao u Zagreb gdje je surađivao u Gajevoj »Danici« i novinama »Agramer Zeitung«, krećući se i ondje među istaknutim ilircima. Iz podataka koje je kasnije u različitim prilikama o sebi dao ne može se njegov životni put za revolucije slijediti bez pre-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretpiate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1984.